

- національного університету ім. І. Мечнікова. Серія: Філологія, 2013. Т. 18. Вип 2 (6). – Одеса: ОНУ, 2013. – С. 69–74.
14. Сергій Жадан: «Триматися за речі, які були для нас важливими до війни» [Електронний ресурс]: [інтерв'ю. Розмовляв Богдан Ославський, Zaxid.net] // Міст (Meest-Online): тижневик для українців всього світу. Липень 02, 2015. – Режим доступу: <http://meest-online.com/interview/serhij-zhadan-trymatysya-za-rechi-yaki-buly-dlya-nas-vazhlyvymy-do-vijny/>.
 15. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Ганна Токмань. – Київ: Міленіум, 2002. – 320 с.
 16. Улюра Г. Горить: рецензія на книжку Сергія Жадана «Хлібне перемир'я» [Електронний ресурс] / Ганна Улюра. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2020/07/02/gorit-retsenziya-na-knizhku-sergiya-zhadana-hlibne-peremir-ya/>.
 17. Хопта С. Парадигма екзистенціалізму в українській літературі кінця ХХ століття: систематика художніх образів та характерів : автореферат дис... кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література / Світлана Хопта; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2009. – 19 с.
 18. Ярема О. Літературознавча парадигма дослідження алюзії [Електронний ресурс] / О. Ярема. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2012/literaturoznavcha-paradyhma-doslidzhennya-alyuziji/>.
 19. 39 віршів про війну, яку ніхто не оголошував [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/culture/_39-virshiv-pro-vijnu-yaku-niht-ne-ogoloshuvav/716546?mobile=true.

Олекса Марченко: поезія смутку й печалі

Нарис життя і творчості

*Калюжна Г. М., учителька української мови та літератури
Харківської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 70
Харківської міської громади,
Румянцева-Ласхтіна О. О., методист Центру методичної
та аналітичної роботи Харківської академії неперервної освіти*

У вересні 2017 року мало було виповнитися 80 років від дня народження нашого відомого земляка Олекси Марченка, але, на жаль, його вже з нами немає. Поет пішов із життя 20 березня 2010 року після тривалої хвороби. Отже, мова йтиме про цього митця, неординарну особистість, поета-шістдесятника Харківщини. Олекса любив рідну мову, Харків, Україну. Був патріотом своєї Батьківщини, тому й писав такі глибокі та зворушливі вірші.

Будь-який учитель, готуючись до уроків літератури рідного краю, може знайти в бібліотеці збірку віршів Олекси Марченка «Слобожань». Життя поета, його світогляд, поетична краса й філософська глибина його віршів вражають.

Біографія поета

Згадує Олекса Марченко про своє дитинство та юність, не уникаючи категоричних суджень. Далі наводимо авторське.

«Не встиг оглянутися – за плечима сімдесят, а за вікном назубрилося третє тисячоліття. До нього зась терористам, раклам пихатим-мурловатим: валюта є, а розум і рідне слово зайві. Воюю за демократію. Владолюбці, сутяги, отруйники (до нашого берега що не припливе...) штовхають мене в кювет, щоб язика прикусив їжакуватий поет, однак не наберу води в рот, бо навіть у кромішнім мороці 1966 р. привселюдно прочитав-запалив вогнюваті «Сірники» – ото моє кредо, перший подвиг і муки».

Колишній начальник управління культури і мистецтв у Харківській облдержадміністрації, журналіст, автор пісень і романсів, хорових творів і лібрето, редактор поетичних і прозових книг. Педінститут імені Г. Сковороди, філфак. Майже сорок років педагог-методист, відмінник народної освіти України, лауреат муніципальної премії імені О. Олесья. Попередньо закінчив школу в Бабаях – столиці приймаків: білих, жовтих, чорних... Село – це оаза красунь і мудрих тещ.

Тяжко голодував по війні в стоклятому колгоспі «Шлях Леніна», де за колоски об'їдчик батожив мене й босоногу матір у шкарубкій спідниці з плащ-намету. Сестра Шура, шестикласниця, страждала в городній бригаді. Батько Андрій Трохимович (розвідник) загинув на форсуванні Дніпра – село Нехвороща. Пам'ятаю похорони й трикутники-секретки. Дядьки загинули на фронті, дядько Іван був репресований, а діда Петра Миколайовича Розумного вбили поліцаї, бо мав довоєнний орден. Утопили труп у криниці (село Баштанка за Миколаєвом). Вовченко Парасковія Петрівна, мати (прізвище за першим шлюбом) – то колгоспна кріпачка-вдова, в наймах звікувала. Мені приліпили прізвисько Марко Вовчок.

Рід мій після столипінської чортівні виїхав за Кустанай – село Кушкуль, річка Уй – на вольні землі. Втекли родичі од розкуркулення й колгоспів, повернулись у Слобожань, за Харків, якраз 1932 року. Поворітьма бачила мати і людоїдство (за Валками). Ми, півсироти, стражденно поневірялись. Беззахисні, без куреня, картоплі, лише рятувала гула коза, якій би в Україні годилось поставити пам'ятник за порятунок сиріт, вдів, калік... Тепер під вікнами губернаторів становлять бронзові погруддя царським губернаторам.

Моя гірка гордість і мука – взимку 1966 року привселюдно прочитав «Відкритий лист у ЦК» і, головне, вірш «Сірники», що в рукописах пройшов усю Україну, знедолив мене, прибив морозом на пні. Вогонь той багатьох партзвірів обпалив, та й мені перепало. Зрідка йду слідами Г.С. Сковороди до його криниці в Солов'їному лісі, до іволги в грушнику, біля пасіки.

Де буде моя остання крапка? Ще подумаю, дорогою пішодрала з ярмарку, поза овид... Народився 5 вересня (в метриці – восьмого) на хуторі Яловенкове (у паспорті нашкрябано: Яковенкове). То на околиці старого Люботина. Де ж ставити в моїй долі-рознедолі спогади, сповідь, каяття за гріхи? Глухий казав: почуємо, сліпий озвався: побачимо. Крізь дикий морок і майбутню рань зустріну в сонці Слобожань. Кажу дітям і онукам: народився клятого-переклятого 1937 року, пополудні, од мого першого викрику не здригнулась Земля, та відлуння буде в наступній книзі...»[3].

О. Марченко перебував довгий час у спілці журналістів і в редколегії часопису «Березіль», із 1961 року – став визнаним поетом, членом Національної Спілки письменників України.

Коли Марченку виповнилося сімдесят років, вийшов його поетичний щоденник «Слобожань» (2007 р.), друкування якого поет чекав майже цілий рік.

Тематика поезії

Митець присвятив поезії майже все життя. Він не мислив існування без своїх спогадів-віршів, кожен із яких присвячений суспільним подіям чи випадкам із його особистого життя, визначним культурним і громадським діячам, близьким, друзям, мамі... Творчість поета насичена багатством тем, мотивів: громадянсько-патріотичні, мистецько-етичні, інтимні, пейзажні, ностальгійні, трагічні, песимістичні... Такі його вірші. Звичайно, цей поділ умовний, тому що в одному творі можуть переплітатися громадянське з ліричним, трагічне з оптимістичним тощо.

Поезія Олекси Марченка відзначається багатством тематики, проблематики та різноманіттям мотивів. Олекса Андрійович у своїх віршах висвітлює теми про безмежну любов до країни, до рідної мови, про духовну красу людини, її багатогранний світ почуттів.

Багато віршів написано на тему війни, бо маленьким поет був свідком тих жахливих подій, що викарбувалися в пам'яті. Щоб не повторилися більше ці страхоття, пише про них у своїх поезіях, закликаючи берегти найбільшу цінність – людське життя.

Більшість віршів присвячено життю країни в сьогоденні. Як творча людина, митець гостро відчуває несправедливість, неправду в ставленні до простих людей. Розуміє: пересічним громадянам важко захистити себе від «владуючих». Тому й пише так проникливо про «маленьких» людей. Віршам останніх років властивий глибокий філософський зміст, роздуми над проблемами буття, роздуми про призначення людини на землі, самотність хвилюють поета, він радіє від спогадів про щасливе минуле, наскрізно простежується ностальгія за молодим запалом, мріями, які мали були здійснитися.

Про кого ж пише поет, про що згадує у своїх віршах? Найближчу та найріднішу людину – матір, близьких друзів, які підтримували його в скрутні часи, визначних культурних і громадських діячів України та Харкова. Також поет пишається рідною мовою, воліє, щоб не забували її, бажає, щоб любили та вивчали. Піклується про долю країни, бо її щасливе майбутнє залежить від нащадків, тому й акцентує увагу на тому, що молодь треба підтримувати, допомагати їй та розвивати потенціал сучасного покоління.

Олекса – патріот своєї країни: що б він не говорив, про що б не писав, перед собою бачить рідну землю, село, де народився та виріс, звідкіля пішов у широкий світ, потім – місто, Холодну гору, де жив і працював до останнього свого подиху.

Образ України простежується в різних вимірах і площинах: тут і минуле, і сучасне, і майбутнє рідної матінки-землі. Бо земля – це основа людського життя, генетичний код українця. Він був великим патріотом, громадським і культурним діячем, тому й поезія така різноманітна! Усе особисте зосереджене навколо загальнолюдських проблем, вічних істин добра і зла, честі та зради, життя й смерті. Таким є загальний огляд тематики творчості Олекси Марченка.

Вечір у вікна постукав,
Спогад зоріє обом.
Харків для когось розлука,
Харків для мене любов...
«Харків моя любов»

Жанрово-стильові особливості поезії

У збірці «Слобожань» (2007) вміщено вірші, різні за тематичними особливостями: психологічні, історичні, соціально-побутові та філософські.

Спадає листя
Під берези босі.
Село хмільне війнуло теплим димом.
Чи я бездарний,
Що живу і досі?
Он генії згасають молодими.
А де мій вихід?
Я збагнув тепер це:
Якраз досяг життєвого зеніту.
«Спадає листя»

Читаючи ці рядки, ми відчуваємо, який глибокий психологічний зміст закладено в них. Поет замислюється над сенсом життя, над станом душі, дає оцінку своїм вчинкам і тому, чого досяг у житті. Він критично ставиться до себе, він постійно незадоволений собою.

Міг Олекса згадувати й про соціальні проблеми, які не дають людині жити повноцінно, коли дехто, може, випадково, а можливо, й навмисно звертає з правильного шляху. Йому хотілося, щоб кожен відповідав за свої вчинки, усвідомлював їх наслідки й не ламав своє життя:

Не всі ще зробилися людьми
У розповні серпня чи інею.
Щоранку о шостій з тюрми
Автобус газує на «хімію».
На кого не глянь, то роман
Про злидні, хабар чи паскудство.
Невже задротований клан
Спроможний розчистити людство?
Я кривду колючу порву,
Провітривши рідну тюрму.
«Школа»

О. Марченко у своїх віршах часто згадував славетну історію українського народу. Особливо його турбували часи козацької вольниці, розповіді про гетьманів, про славних отаманів, коли люди були вільними, як вітер, і не шкодували свого життя, бо віддавали його за рідну землю:

Гетьман мчав за ханом,
Впала булава...
Кров'ю спозарана
(Рана, люди, рана)
Воля запливала.
Не втекти від ката

Крізь болотну грузь,
Будем піднімати
(Мати, люди, мати)
Україну-Русь...

«Козацький плач»

Тема війни також знайшла відображення у творчості поета. Не любив говорити про ті страшні військові часи, які відійшли в історичне минуле, але застерігав нас, щоб ніколи не допустили більше такого жахіття:

Стривожив душу попіл з жаром,
Коли могили рястом ярим
Покрили спогади сумні.
З лихого Дробицького яру
Ридання чути по війні.

У своїх ліричних творах поет торкався й побутової тематики, ставлення людей один до одного, говорив про велику різницю між містом і селом. Звертав нашу увагу на тяжку працю людей на землі, бачив, що вони не отримують за це належну винагороду й повагу. Поет бажав, щоб народ прагнув жити краще не тільки в матеріальному сенсі, а й збагачував свої духовні криниці, бо духовно красива людина – це високоморальна особистість.

Дуже часто Олекса Андрійович у своїх віршах торкався й філософських тем. Це уявні зустрічі та розмови з людьми, яких уже давно немає на цьому світі. Ці люди, дорогі його серцю, вони завжди виринали в спогадах митця:

Сідає сонце.
Сумно гасне день.
Пора й мені у вирій.
Залишу сад божественних пісень,
Сопілку й думи щирі.
Недавно я прощався з Бабаями,
Кричали тужно крижні на ставку.
Мені судилось викопати яму –
Остання крапка на тяжкім віку.
«Світ Сковороди»

Аналіз поетичного щоденника «Слобожань» (2007 рік)

*Боже праведний, глянь
На гірку Слобожань.
Здичавілі потоки із брудом
Перехвилюють зло на майдани.
«Встаю напру»*

Поетичний щоденник «Слобожань» побачив світ восени 2007 року. Поет Олекса Марченко був відомий на той час не тільки в Харкові, а й в Україні та країнах близького зарубіжжя. Олекса довго чекав виходу своєї збірки, адже вона була приурочена до визначної дати (ювілею) поета – його сімдесятиріччя. Це начебто підбиття підсумків: що ж людина встигла зробити корисного для людей, для країни, чи змогла вона реалізувати свій талант, свої здібності? Так і Олекса: хотів залишити своїм сучасникам, молоді й майбутнім поколінням власне бачення навколишнього світу, переосмислення історичних подій чи простого буденного життя в поезіях цієї збірки.

Щоденник містить вірші різних тематичних напрямів: про міжнаціональні війни, жахливі спогади про війну, незадоволеність дійсністю, про визначних громадських і культурних діячів. Вони пронизані сумом, скептицизмом, тривогою, ностальгією за минулим. Йому здавалося, що не тільки негативні явища притаманні радянському минулому, бо багато чого було й позитивного в тій далекій історії. Хоч і виникали певні труднощі та негаразди, але ж він був молодим, талановитим, сповненим надій на краще. Але плинув час, минали роки, а в житті майже нічого не змінювалося на краще, тому в цій збірці багато віршів, сповнених смутку та печалі:

Все віддать спішу
В задумі про роковану межу.
Якщо втрачаєм страдника – поета,
То сиротіє людяна планета.

«Епітафія»

Коли читаєш збірку «Слобожань», відразу відчуваєш якусь тривогу, напруженість у віршах. Чим більше заглиблюєшся в зміст поезій, тим більше відчуваєш щем і біль душі поета. Що ж так непокоїло його, що передбачав, що відчував?

Уже в перших рядках читаємо такі слова:

Зоставлю рідне слово
Невмируще і закличне.
Я тут ось тимчасово,
А там уже – навічно.

«Щоб спритні праісторики»

Поет ніби розумів, що скоро піде у вічність. Але ж чому в нього з'являвся такий песимістичний настрій? Чому так гостро відчував свою самотність? Чому не ділився своїм смутком із іншими?

Я на горбатім носі вчасно
В літа студентські зарубав
Не Божу заповідь, а власну:
В юрбу з бідною не ходи.
Бо перетруть, повір, на кутніх.
Зсудомлять острахом чіпким.

«У вирі зламанної віри»

У цих рядках мова йде про те, що ліричний герой не ділиться своїми секретами та негараздами з іншими. Він звик носити їх у собі, переборювати самотужки, боячись осуду чи непорозуміння.

Поет любив бувати між людьми, спілкувався з ними, допомагав чи підтримував, але однак говорив про самотність, про нерозуміння його як людини:

На фуршетах диких, ювілеях,
Гірко так страждаю од елею,
Та ніхто не зна мене як слід,
Що зі сміхом
Ліг на душу лід.

«Часом забуваю між людьми...»

Коли читаєш вірші збірки «Слобожань», дивиєшся, як ще за життя Олекса знав, що його слова скоро дійдуть до людей:

За вигоном днів неземних...

Не тут накупаюсь у славі,
Опісля дзвенючої згуби
Пошани діждуся і я.

«Не кількістю літ, а плодами...»

Проживши довге й сповнене подіями життя, поет бачив, що молоді люди не живуть повноцінно, не розвиваються духовно: мало хто цікавиться суспільним життям, розкриває свій талант, тому й чуємо такі скептичні нотки:

Кохаю і праведно, й грішно,
Барвінком в снігах воскресав.
Тепер у печалі невтішний
І слово, бува, як оса.

«Не хочу зробитися медом»

У багатьох рядках знаходимо пророчі Олексині слова:

Здригнулась і припишкля Україна,
Оранжеве проміння в Бабаях
Благословляє забрості, бо я
І в грудні зацвіту.
Наперекір морозам
Натхнення вмили сльози.

«Прощання»

Олекса Марченко відчував, що незабаром залишить цей світ, тому в його поезіях є звернення до українського народу, до простих людей. Вони присвячені безкорисливому служінню близьким і рідним, своєму народу. Митець пережив із ним всі страждання й муки, радості й скруту:

Я служив тобі,
Народе любий,
Розкажи про мене, розкажи...
...Як моє терпляче серце змовкне,
В Україну пішки поверну...

«Стародавній, виморений дубе»

І в останніх рядках свого вірша він сподівається:

Із пенька проб'ється свіжа гілка,
Загуде діброва з жолудів.
Оживеш, народе любомудрий,
На рахманній зораній межі.

«Стародавній, виморений дубе»

У його віршах переважають сумні настрої. Але він увесь час говорив, що пам'ять про нього не піде в небуття; він своєю творчістю буде нагадувати про себе прийдешнім поколінням:

Колись з гіркої глибини
І я цикадою озвуся,
Як той вояка із конем
В пітьмі могильника німого.

«В голоднім полі на стерні»

Поетичний щоденник «Слобожань» – перегляд усього життя поета. Олекса Марченко розумів швидкоплинність людського життя, знав: ніхто не вічний. Але сподівався, що все ж таки залишить нам, нащадкам, усі свої сокровенні думки, спогади, мрії. Поет вірив, що творчість його дійде до людей і примусить

замислитися кожного з нас над своїм життям, переглянути свій шлях, зробити для себе висновки, а також виправити помилки, вибачитись, покаятись.

Ця збірка свідчить, що автор – талановита людина, неординарна особистість, прекрасний майстер поетичного слова, високий цінитель української мови. Він турбувався не лише про особисте, його хвилювали проблеми українського народу, рідного краю. Поет багато чого пережив, відчув, побачив у цьому житті, тому він ніби передбачав майбутнє. Олекса Андрійович розумів, що одна людина не може змінити світ на краще, а якщо цього захоче багато людей, то разом можна досягнути всього. Отже, зажура і скорбота завжди були з ним, його постійними супутниками, тому такими проникливими є його вірші.

Висновки

*Нащадку мій, соколику,
Із чорної билини
Я проросту істориком
Прохідцем з України
«Щоб спритні праісторики»*

Ми дослідили творчість Олекси Марченка – нашого земляка, талановитої людини, простежили шлях становлення поета на творчій ниві. Можемо з упевненістю стверджувати, що він був цілеспрямованою та багатогранною особистістю, відомим не тільки в нашому місті, а й в Україні: своєю творчістю збагатив українську літературу.

Щирість, відвертість його ліричного голосу хвилює до глибини душі. У поетичному щоденнику «Слобожань» ми відчули, як сумні настрої прориваються в його віршах. Ми дослідили, що ж саме турбувало поета, чому він часто був засмучений, що відчував або передбачав. Цей поетичний щоденник відзначається простотою, щирістю, глибоким проникненням у душу та серце людини, її духовний світ, самобутньою образністю мови, патріотичним звучанням.

Поезії Марченка притаманні жанрове і тематичне багатство. Переважає філософська та громадянська лірика. Стилю поета притаманна схвильованість, емоційність, реалістична образність, стурбованість, уміння вести розмову з читачем.

Ліричний герой віршів Олекси Марченка – чуйна людина, багатогранна, відкрита, щедра, не байдужа. Автор змалював світ людських почуттів, розмірковував над швидкоплинністю людського життя і над тим, що людина дуже часто буває самотньою, хоч і живе серед людей, які часто не розуміють її, не сприймають такою, якою вона є. Ліричного героя віршів часто супроводжує в поезіях не тільки самотність, але й туга, скорбота. Він глибоко розуміє життя, тому так переживає й тривожиться. Збірку «Слобожань» Олекса назвав поетичним щоденником, а щоденник – від слова щодня, тому в ній зібрані всі етапи життєвого шляху поета. Отже, Олекса прожив довге, цікаве, насичене подіями життя, і в той же час трагічне, сповнене втрат, переживань, розчарувань. Поет був переконаний, що не дарма страждав, боровся за свою духовну незалежність, його вірші обов'язково принесуть користь тим, хто буде їх читати, і кожна людина зрозуміє своє високе призначення на землі.

Ранні його поезії були більш оптимістичними, піднесеними, але цей щоденник пройнятий спогадами про минуле, ностальгією за втраченим. У багатьох віршах поет нагадує, що він не вічний, що смерть його вже чекає,

переглядає пройдений шлях, не завжди задоволений тим, що зробив, але розуміє, що нічого не можна змінити в житті, через те й жалкує за втраченим часом. Олекса відчував, що не дарма прожив життя, розумів, що вірші його потрібні людям, що нащадки оцінять його поетичний дар, адже поет писав свої вірші-одкровення для майбутніх поколінь, він хотів донести до них рідне слово, прищепити любов до рідної мови.

Поезія Олекси Марченка посідає визначне місце в літературному процесі.

Призначення митця – це служіння людям, уміння показати правду життя, допомогти жити краще, відчувати себе особистістю, стати справжньою людиною. На жаль, Олекси Марченка вже немає з нами. Він пішов із життя декілька років тому. Дуже шкода, що справжні люди, талановиті митці покидають цей світ. Але сподіваємося, що Олекса, наш земляк, залишиться в пам'яті харків'ян талановитим поетом, неординарною особистістю і справжньою Людиною з великої літери.

Література

1. Калюжна Г. Незабутня зустріч / Г. Калюжна // Главное. – 2011. – № 35.
2. Короткий словник синонімів / за ред. П.М. Деркача. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 208 с.
3. Марченко О. Добридень, Слобожань / О. Марченко // Слобідський край. – 2007. – № 98.
4. Марченко О. Забрость / О. Марченко. – Х.ТАЛ: Слобожанщина, 2005. – 344 с.
5. Марченко О. Полюддя / О. Марченко. – Х.: Березіль, 1999. – 159 с.
7. Марченко О. Слобожань / О. Марченко. – Х.: Федорко, 2007. – 263 с.
8. Орфографічний словник української мови/ за ред. С.І. Головащук, В.Л.Русанівський. – К.: Наукова думка, 1976. – 762 с.
9. Словник антонімів/ за ред. Л.С. Паламарчука. – К.: Радянська школа, 1987. – 173 с.
10. Словник іншомовних слів/ за ред. О.С. Мельничука. – К.: Голов. редакц. Укр. радян. енциклопедії, 1977. – 520 с.
11. Словник наголосів української літературної мови/ за ред. І.О. Марченка. – К.: Радянська школа, 1964. – 300 с.
12. Словник труднощів української мови. Д.Г. Гричишин, А.О. Капелюшний. – К.: Радянська школа, 1989. – 336 с.
13. Словник фразеологічних синонімів / М.Т. Коломієць, Є.С. Регушевський. – К.: Радянська школа, 1988. – 200 с.
14. Сучасний тлумачний словник української мови / укладачі Л.П. Олексієнко, О.Л. Шумейко. – К.: Кобза, 2004. – 550 с.
15. Тома Л. Від забрості до плоду / Л. Тома // Слобідський край. – 2005. – №159.
16. Фразеологічний словник української мови / Академія Наук України. – К.: Наукова думка, 1993. – 600с.